

XX АСР БОШЛАРИ МУСТАҚИЛ ЎЗБЕК ВАҚТЛИ МАТБУОТИДА АДАБИЙ ЖАРАЁН МАСАЛАСИ

*Мавлуда Рахманова Эркин қизи – Ўзбекистон Журналистика ва оммавий
коммуникациялар университети 2-курс магистри*

XX аср бошларида ўлкада дастлабки миллий матбуот нашрлари чоп этилиши билан жадинлар айнан матбуот ва адабиёт орқали ўз ғояларини тарғиб этиш учун йўл топди ҳамда халқ онгида ўзгариш ясашга эриша олди. Халқни жамият ишларида фаол бўлишга, замонавий билимларни ўрганишга даъват эта олди. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев жадинлар фаолиятига алоҳида урғу бериб: “...Бу улуғ зотларнинг мақсади – жаҳолат ва қолоқлик гирдобиди қолиб кетаётган Туркистон халқини дунёвий илм-фан, илғор касб-хунарлар билан қуроллантириб, умумбашарий ривожланиш йўлига олиб чиқишдан иборат эди. Жадинлар томонидан ташкил этилган янги усулдаги мактаблар, театр, кутубхона ва музейлар, газета ва журналлар, Туркистон фарзандларини чет элларга ўқишга юбориш мақсадида тузилган хайрия жамиятлари халқимизни неча асрлик ғафлат уйқусидан уйғотди, миллий озодлик ҳаракати учун беқиёс куч берди” – дея таъкидлаган эдилар¹⁸⁵.

Миллий уйғониш ҳаракатининг бориши вақтли матбуот билан ҳамбарчас боғлиқ кечди. 1906 йилдан бошлаб Туркистонда миллий газета ва кейинроқ журналлар нашр этилиши йўлга қўйилиши жадин муҳаррирларининг ташаббуси, саъй-ҳаракатлари ва маблағлари билан амалга оширилди. Улар қисқа вақт ичида Туркистонда катта бир халқнинг миллат сифатида шаклланишига, ижтимоий онги уйғонишига, дунёқараши ўзгариб, эстетик диди камол топишига имкон яратди. Жадинлар миллий матбуотининг “Тараққий” (Исмоил Обидий, 1906), “Хуршид” (Мунаввар қори, 1906), “Тужжор” (С.Саидазимбоев, 1907), “Садой Туркистон” (У.Асадуллаҳўжаев, 1914), “Улуғ Туркистон”, “Эл байроғи” (Б.Солиев, 1917), “Хуррият” (1917), “Самарқанд” (Маҳмудхўжа Бехбудий, 1913), “Турон” (Ғ.Ҳусайний, 1913), “Нажот” (Мунаввар қори, 1917) газеталари ва “Ойина” (1913-1915) журнали давр тақозоси билан маърифатпарварлик ғояларининг тарқалишида самарали восита ва миллат эҳтиёжига айланди.

Халқнинг сиёсий онгини ўстиришга қаратилган мақолалар, жамият орасида илмнинг аҳамиятини тарғиб қилишга чорловчи адабий материаллар жамиятнинг барча қатламларигача таъсир ўтказди. Матбуот йўналишида Туркистон минтақасидаги жадинчилик ҳаракатининг таниқли намояндалари Маҳмудхўжа Бехбудий, Файзулла Хўжаев, Абдурауф Фитрат, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Убайдулла Хўжаев кабилар маҳаллий матбуотни шакллантиришда муҳим рол ўйнадилар. Жадинлар ўз ғояларини тарғиб этиш қуроли сифатида ўзлари яратган матбуот нашрлари, ижодий ишлар, бадиий асарлар ва мақолалардан фойдаланиб келишди. “Ўлкада жадин

¹⁸⁵ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда. // “Янги Ўзбекистон” газетаси // №165 (421), 2021 йил 17 август.

тараккийпарварларининг ғоя ва интилишларини қўллаб-қувватлайдиган, уларни бирлаштирувчи, молиялаштирувчи сиёсий ташкилот мавжуд бўлмаган бир шароитда – матбуот Туркистон жамиятининг ижтимоий онгига таъсир этиши мумкин бўлган ягона нажотга айланди”¹⁸⁶.

Туркистонда матбуот ҳақиқий баҳс майдонига айланди. Янги адабиётга тарғиб кучайди, унинг моҳиятини тушуниб етишга уринишлар бўлди. Тил, имло, услуб масалалари ҳеч бир нашрни четлаб ўтмади. Анъанавий шеърят танқидга учради, янги шеърый шакллар, хусусан, мансуралар майдонга кела бошлади. Адабиётнинг публицистика билан узвийлиги кучайди. Шу боис бу давр адабиётида публицистик ва бадиий жанрлар ўртасида чегара йўқолди, бир-бирига ўтиб турди. Буни фельетон мисолида кўриш мумкин. Матбуот саҳифаларида “Фельетон”, “Кичик фельетон” каби алоҳида рукнлар кўрина бошлади. Кўпчилик газеталарда адабиётга оид рукн фельетон деб номланган. Лекин уларнинг орасига чегара қўйиб бўлмайди. “Фельетон” рукнида келтирилган мақолалар ҳам соф адабий жанрларда бўлмай, асосан, таълим-тарбия, матбуот, ижтимоий-маданий ҳаётга доир танқидий фикрлар келтирилган. Жадид муҳаррирлари газеталардаги фельетон қисмига хабарлар рукни сифатида қарашган. Бу даврда фельетон танқидий жанр сифатида шаклланмаган эди. Фақат 1926-1927 йилларга келибгина фельетонга танқидий жанр сифатида қарай бошланган¹⁸⁷. 1905-1917 йиллар оралиғида кечган адабий жараён, жанрий изланишлар, тажрибалар кейинги давр адабиёти учун муҳим манба бўлиб хизмат қилди. Ғарб адабиёти ва публицистикасининг таъсирида ҳикоя, роман, драма жанрлари ва танқидий мақола ва эссе, тақриз, обзор, фельетон каби адабиётшунослик соҳалари ўзлашди. Бу давр адабий муҳитида назмдан кўра кўпроқ насрда муҳим янгилинишлар, бадиий кашфиётлар рўй бераётганди. Адабий танқид шаклланди. Адабиётшунослик соҳаси ўзининг янги босқичига кўтарилди.

XX аср бошларида Туркистон ўлкасида нашр қилинган матбуот бадиий адабиёт, бадиий ижод ёрдамида даврнинг кескин ғояларини, миллий мафкуравий қарашларини кўтариб чиқди. Ушбу масалаларни вақтли матбуотда эълон қилинган адабий, ижтимоий-маиший, сиёсий руҳдаги мақоладан тортиб кичик шеърый парчагача сингиб кетганини кўриш мумкин. Анъанавий шеърятдаги поэтик образлар (гул, булбул, ёр, ағёр) янги мазмун касб эта бошлади. “Мактаб”, “илм-фан”, “маърифат”, “таракқиёт” тушунчалари асосий планга кўтарилди. Бу даврга келиб маҳбубага эмас, аксинча, илмга, маърифатга муҳаббат эълон қилинди. Жадид шоирлари ўзларининг муҳаббат ҳақида ёзилган шеърларидан воз кечди. Мисол учун, самарқандлик шоир “Сиддикий-Ажзий ўзининг худди шундай “хуштабъ”лик ила ёзилган ишқий шеъриятидан воз кечди, уларни куйдириб ташлади”¹⁸⁸. Аҳамиятлиси, жадид шеъриятида миллат оналарини ғафлатдан уйғотиш, хотин-қизларни илм-маърифатли қилиш масаласи ҳам алоҳида ўрин тутган.

¹⁸⁶ Ирзаев Б., Ортиқов У. – Жадид матбуоти саҳифаларида Туркистондаги сиёсий жараёнлар. “Жадид маърифатпарварлик ҳаракатининг ғоявий асослари” конференция материаллари. -Т., 2016. Б-99.

¹⁸⁷ Эгамқулова Н. XX аср бошлари адабий жараёни муаммолари (1906-1917 йиллар ўзбек вақтли матбуоти мисолида). Фил. фан. б. фал. док. дисс. автореферат. –Т., 2021.

¹⁸⁸ Авлоний, Абдулла. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.50.

Ўзбек матбуотининг таниқли тадқиқотчиси Бойбўта Дўстқораевнинг маълумот беришича, газетачилик фаолиятида Ҳамза, Тавалло, Васлий, Ҳайрат, Исоқхон тўра (Ибрат), Мирзажон Мирзааброҳ уғли Камолов, Сайёҳ Дарвеш, мулла Хошимжон Муҳаммад Солиҳ уғли ва бошқаларнинг шеърлари ҳам босилган. Биз ўша давр газеталари саҳифаларида, жумладан, Таваллонинг бир савдогар тилиндан ёзилган “Вақт ғанимат”, Мирзажон Мирзааброҳ уғли Камоловнинг “Нима бўлди биз мусулмонларга?”, Ургутийнинг “Иштиёқи илм”, Мирмуҳсин Мирҳидоятонинг “Туркистон аҳдига хитоб”, Х.М.Ақбаровнинг “Вақти тараққийдур”, Абдуллажон Каримжоновнинг “Усули жаҳид ҳақида шеър”, Ғулом Зафарийнинг “Жаҳолатимиз”, Аҳмаджон Мустақийнинг “Дунёдан рози бўлмагон бир дўстима”, Ҳалимийнинг “Мактаб”, Сайёҳ Дарвешнинг “Мақолае манзума”, Таваллонинг “Вужудимдан бир рижа”, “Ойна ҳақида шеър”, Шарифзода Ҳоиб (Хуршид)нинг “Кўнгил”, Шамсиддинбек Ҳамидийнинг “Маданият эмиш улоқ” каби шеърлари босилганидан хабардоримиз.

“Садои Фарғона” газетасининг дунёга келиши билан маърифатпарвар жаҳидчи шоир Ҳамза дилида бир олам шодлик туйғулари жўш уриб, “Умид” деб номланган шеърида ўлкада яна бир “сўз минбари” кўпайганидан, ушбу минбарнинг, айниқса, шоирнинг она шахри Кўконда майдонга келганидан жуда хурсанд бўлиб, газета ходимларини дил сўзлари билан табриклаган, унинг иши муваффақиятли ва элга фойдали бўлишига ишонч билдирган. Ҳамза “Садои Туркистон” билан бир вақтда эгизак бўлиб дунёга келган “Садои Фарғона”ни бахт ўғлони, маърифат кони, деб атаб, бундай сатрларни ёзган:

*Жоҳила ҳам ажсузаи пирона,
Икки эр тугдилар ажибона,
Исми ўлинди ҳар икки ўғлона,
Бирисин оти “Садои Туркистон”,
Бирисин оти “Садои Фарғона”.
Бу замон аҳлининг жаҳолатидан,
Хабар йўқ ани балогатидан,
Мурдага руҳулув камолатидан.
Жисмнинг жони “Садои Туркистон”,
Дилнинг дармони “Садои Фарғона”.
Раббим! Иккисини бақосини бер!
Бахт ўғлонидур! Вафосини бер!..¹⁸⁹*

Шеърнинг шу сатрлариданок кўриниб турганидек, туркистонлик маърифатпарвар шоирлар одамлар онгидаги жаҳолат, нодонлик сингари қусурларни илму маърифат нурлари билан бартараф этиш мумкин ва шу йўналишдаги ишларни амалга оширишда “Садои Фарғона” билан “Садои Туркистон”нинг хизматлари улкан бўлади, деб умид қилганлар.

Хулоса қилиб айтганда, матбуот жаҳидлар дастурини амалга оширишда минбар сифатида хизмат қилди. XX аср адабий манзараси жаҳид матбуотида тўла-тўқис ўз аксини топди. Бу адабиётнинг биринчи босқичи – 1905 – 1917

¹⁸⁹ Қодирова Муҳайё. Жаҳидларнинг “Садои Фарғона” газетасида эълон қилинган шеърлари.// “Миллий матбуотимизнинг икки дурдонаси”. -Тошкент, 2015, Б.51.

йиллар адабиёти Туркистонда миллий матбуотнинг илк куртак ёзиши, ривож олиши даврига тўғри келди. Шу қисқа вақт жаид матбуоти билан биргаликда жаид адабиётини ҳам синовдан ўтказди. Матбуот билан адабиётнинг уйғунлашуви ҳодисаси рўй берди. Адабиётни оммага етказиш учун кенг тарқалиш имкониятига эга бўлган газета ё журналларда нашр этиш йўли танланди. Жаид адабиёти, шубҳасиз, жаид матбуоти воситасида кенг ёйилди, томир отди. Публицистик ҳамда адабий тамойиллар бирлашди. Шу билан бир қаторда, давр адабиётига мос тарзда танқид ёки бошқача айтганда, жаид адабиётшунослиги ҳам шаклланиб, янгиланиб борди.